

TANZİMAT'IN KÜTÜPHANECİLİĞİMİZE ETKİLERİ

Dr. MÜJGÂN CUNBUR

Tanzimat devrinde, çeşitli kültür kurumlarımızda görüldüğü gibi, kütüphanecilik alanında da batıdaki benzerlerine doğru bir seri yönelme ve yenileşme davranışlarıyla karşılaşmaktadır. Türlü yazı ve eserlerde, özellikle, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da kurulan bir kütüphane, eski İstanbul kütüphanelerinin matbu fihristleri gibi konulara dokunulduğu halde, bir Tanzimat hareketi olarak ne bu konuların ne de bu yarım yüzyıldaki kütüphaneciliğimizi ilgilendiren diğer hususların üzerinde durulmamış, Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize neler getirdiği bir bütün olarak incelenip değerlendirilmemiştir.

Kütüphanecilik tarihimizde bir kaç küçük ıslahat hareketine, Tanzimat'ın öncüsü sayılan ve batı kültür kurumlarının yavaş yavaş tanınmaya, memleketimizde benzerlerinin kurulmaya başladığı devirlerde de raslamak kabildir. Tanzimat'ı hazırlayan I. Abdülhamit, II. Mahmut, III. Selim'in saltanat yıllarında, daha geriye gidilirse III. Ahmet ve kısmen I. Mahmut devirlerinde gerek İstanbul, gerekse diğer illerde ve ilçelerde zengin yazma eser koleksiyonlarıyla, önceki asırlara göre, çok sayıda kütüphane açılmıştır. Eski vakıf müessesesi esaslarına uyularak açılan bu kütüphanelerin kurucularından bir kaçı, bu geleneksel kuruluşlara zamanla yerleşmiş bazı hususlarda gördükleri aksaklıkları gidermek için çareler aramışlar, örnek olarak o zamana kadar babadan oğula geçip gelen görevli tâyinine, hafız-ı kütüplüğün vekâletle yönetilmesine, hafız-ı kütüplerin ek görev almaları durumuna son vermişlerdir. Yapabildikleri de eski bir hayır kurumunda bir takım yeni düzeltmelerden ibaret kalmıştır.

Vakıf kütüphane kurma çabaları Tanzimat öncesinde olduğu gibi, Tanzimat devrinde de sürüp gider. Bunun içindir ki Tanzimat hareketlerinin kütüphanecilik alanına etkisi iki yönlü olmuştur :

1. Konu, sanat ve sayı bakımından zengin muhtevalı vakıf kütüphanelerde görülen batıdakilere benzer yenileşme hareketleri,

2. Batılı esaslara göre ya da benzer şekilde muhteva ve düzen bakımından tamamen yeni kütüphane kurma teşebbüsleri.

Her iki yönde de karşılaşılan yenilikler ya kişisel çabaların sonucu veya bir kaç kişilik toplulukların eseri ya da devlet eliyle yapılanlar diye üçe ayrılabilir. Ancak ister topluluk, isterse devlet eliyle olsun, hareketin başında yine de, kütüphaneciliğin değer ve önemini kavramış bir yönetici veya bir devlet adamı bulunmakta, çoğunda da aynı kişiyle karşılaşılmaktadır. Bu yüzden Tanzimat devrindeki kütüphanecilik hareketlerini bir ayırma yapmadan tarih sırasıyla vermek en iyi yol olacaktır.

Batılı esaslara göre kurulan ilk kütüphane :

Batının büyük kültür merkezlerinde görevli olarak bulunmuş, bu fırsattan yararlanarak bilgi ve görgülerini arttırmış, batının bilim ve kültür kurumlarını yakından tanımış bir kaç aydın kişi, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” adını verdikleri bir dernek kurarlar. 1861 yılı mart ayında (Ramazan 1277), dinî ve siyasî konular dışında türlü bilimlere ve maarife dair kitap ve broşürler telif ve tercüme etmek, konferanslar ve umumî dersler vermek amacıyla kurulan bu dernek batılı esaslara göre kurulan ilk derneğimiz sayılmaktadır. Derneğin ikinci başkanı Tanzimat’ın sayılı fikir adamlarından, kısa aralıklarla üç kere Maarif Nazırlığında bulunmuş olan Mehmet Tahir Münif Efendi (Paşa) dir. Temmuz 1862’de derneğin organı olarak “Mecmu’-a-i Fünun” yayımlanmağa başlar. Derginin önsözü ve içindeki yazıların çoğu Mehmet Tahir Münif Efendi’nin imzasını taşır. “Mecmu’-a-i Fünun”un basın tarihimizde ilk dergi olarak ayrıca yer ve değeri vardır. Kütüphanecilik yönünden derneğin en önemli faaliyeti ise kendi bünyesi içinde bir kütüphanenin kurulması teşebbüsüdür.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi, ilk dernek kütüphanemiz, ayrıca memleketimizde modern kütüphaneciliğin ilk müjdecisidir. Böyle bir kütüphanenin varlığından ilk defa Prof. Dr. Ragıp Özden “Tanzimat’tan beri yazı dilimiz” adlı etüdünün “Mecmu’-a-i Fünun” bölümünde cemiyet tüzüğüünün bazı maddelerinde geçen bir kaç kelimeyle bahsetmiş, ancak bu hayırlı teşebbüsü bir kütüphanecilik hareketi olarak ele almamıştır.¹

¹ Prof. Dr. Ragıp Özden: Tanzimat’tan beri yazı dilimiz. “Tanzimat”, S. 883-886.

“Mecmu'a-i Fünun”un Muharrem 1279 tarihli (Temmuz 1862) ilk sayısında çıkan² “Nizam-ı Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”nin 12. ve 15. Maddelerinde derneğin yöneticileri ve yönetim kurulu sayılırken bir de hafız-ı kütüpten söz açılmakta, bunların derneğin üyeleri arasından bir sene süreyle seçilecekleri, ücretsiz çalışacakları, seçim süresinin hitamında yeniden seçilebilecekleri belirtilmektedir. Tüzüğün 25. Maddesinde “Hafız-ı kütüb nizamname-i mahsus mucebince ifa-yı memuriyet eyleyecektir” diye kayıtlıdır.

“Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye neşri fünun ile iştigal eder cemiyetler ile mürasele ederek yek-diğer ile mübadele-i telifat hususunu teklif eyleyecektir” denilen 33. Madde ise, günümüzden 103 yıl önce dernekler arasındaki kitap mübadelesi fikrini memleketimize getirmiş olması bakımından bilhassa önemlidir.

35. Madde, dernek kapandığında para, kitap ve sair eşyanın üyeler arasında dağıtılmayıp, satılarak toplum yararına bir işte sarfedilmesine dairdir.

“Mecmu'a-i Fünun”un aynı sayısında çıkan “Cemiyetin usul-i idare-i dahiliye nizamnamesi”nin 15. Maddesinde hafız-ı kütüple ilgili olarak “Cemiyete bazı âsâr-ı atika ihda olunduğu halde kabul olunarak bunlar dahi hafız-ı kütübün taht-ı idaresinde bulunacaktır.” denilmektedir.³

“Mecmu'a-i Fünun”un yine aynı sayısında yayımlanan kütüphane yönetmeliğine gelince, bu yönetmelik, bambaşka karakterde olan kütüphane vakfiyeleri bir yana bırakılırsa, kütüphanecilik tarihimizde şimdiye kadar ele geçen ilk yönetmeliktir, hem de modern batı kütüphaneciliğinin memleketimizdeki etkisinin ilk eseridir.⁴ Kütüphanedeki eserlerin nasıl mühürleneceklerinden, kütüphaneden kimlerin yararlanacaklarından, tutulacak demirbaş, alfabetik ve sistematik defterlerinden, kütüphaneden ne şekilde yararlanılacağına, ödünç kitapların nasıl verileceğine, iare defterlerine, ödünç alınan kitapların kirlenmesi, kaybolması halinde okuyucudan neler isteneceğine, nadir ve el yazması eserlerin iaresine kadar çeşitli hususları kapsayan “Cemiyet Kütüphanesi Nizamnamesi” 10 maddeliktir :

² Mecmu'a-i Fünun, Muharrem 1279, Sene: 1, Cüz: 1, S. 2-10.

³ Aynı dergi, aynı sayı, S. 13.

⁴ Aynı dergi, aynı sayı, S. 14-15.

1. Madde – Kütüphanede bulunacak kitapların ilk sahifeleri arkasına cemiyet mührü basılacak ve mümkün olabildiği halde cildleri üzerine cemiyet unvanı tab'olunacaktır.

2. Madde – Cemiyet âza-yı müdaveme ve gayr-i müdavemesinin kütüphane kitaplarını bilâ-ücret istiare ve mütalâaya salâhiyetleri olacaktır.

3. Madde – Hafız-ı kütüb üç defter tutacak olup bunların birisine kitapların tarih-i tedarikleri tertibiyle isim ve behaları veyahud ihda eden zevatın isimleri ve ikincisine huruf-i heca tertibi üzere kütüb-i mezkûre veya müelliflerinin esamisi yazılacak ve üçüncüsünde her fenne müteallik kütüb başkaca bir cedvel-i mahsusa kayd olunacaktır.

4. Madde – Cemiyet azasından birisi kendi hanesinde mütalâa etmek üzere kütübhaneden bir kitab istiare etmek istedikde kitabın ve kendisinin ismini şamil olmak üzere müverrah ve mümza hafız-ı kütübü bir kıt'a sened verecek ve işbu sened hafız-ı kütübün indinde hıfz olunup kitabın iadesinde sahibine red olunacaktır ve istiare olunan kitaplar için dahi mahsus bir defter tutulacaktır.

5. Madde – Eğer müstair aldığı kitabı kirler ve yırtar veyahud zayi eder ise kendi kisesinden bir cedid nüshasının tedarikiyle kütübhaneye teslim mecbur olacaktır.

6. Madde – El yazısı ve ziyade kıymetli kitaplar cemiyet mahalinden harice çıkarılamaz ise de hafız-ı kütübün teklifi üzerine bazı halât-ı fevkalâdede o ma'kule kütüb-i muteberenin çıkarılmasına komisyon ruhsat verebilecektir.

7. Madde – Eğer müstairin kusuru olarak nusah-ı nadireden bir kitab bozulur veyahud zayi olur da yerine ayninin tedariki mümkün olmaz ise komisyonda takdir olunacak behasının veya diğer bir münasib kitabın iştirasiyle kütübhaneye teslim eylesine komisyon tarafından hüküm olunur.

8. Madde – Her bir mücellidin istiare müddet-i adiyesi bir mah olup fakat müstair istid'ası ve hafız-ı kütübün muvafakati üzerine işbu müddet bir mah dahi temdid olunabilecektir.

9. Madde – İstiare olunan kitabı müddet-i muayyenenin inkızasından sonra iade etmeyenler müddet-i mezkûreden ziyade yıllarında kalmış olan müddet için cemiyet sandığına aid olmak üzere hafta başına yirmi kuruş ceza-yı nakdî îtasına mecbur olacaklardır.

10. Madde - Kütüphaneye vürud edecek hedaya cemiyetin meclis-i âtisinde ilân olunacak ve reis-i cemiyet tarafından mehdi olan zata bir kıt'a teşekkürname tahrir ve irsal kılınacaktır.

Kütüphane yönetmeliğinin altındaki tarih 1277 yılı Şevval ayı başlarıdır (Nisan 1861). Kütüphanecilik alanında, ileride zikredilecek olan çabaları da dikkate alınır, tereddütsüz, bu yönetmelik M. Tahir Münif Efendi tarafından hazırlanmıştır, denilebilir.

İlk kıraathane:

“Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”nin kütüphanecilik tarihimizdeki ikinci önemli rolü, yine bünyesi içinde bir kıraathane açılmış olmasıdır. “Mecmu'a-i Fünun”un Şevval 1280 (Mart 1864) tarihli 22. Sayısında “Cemiyet merkezinde kıraathane küşadı” başlıklı haberde bu kıraathaneyi açmanın nedenleri şöylece açıklanmaktadır :⁵

“Beyana hacet olmadığı üzere ulûm ve maarif yalnız mekâtib ve medarisde tahsil olunmayıp bunların beyn en-nas neşr ü tāmimi vesait-i muhtelif-i saireye mütevakıftır. Kitap ve gazete ve emsali matbuat şu matlab-ı i'lânın hüsn-i husuline medar olacak esbabdan madud ise de bunların hepsini veyahud arzu olunan mikdarını tedarik ve işüraya herkesin kise-i iktidarı müsaîd olmaz ve bi'l-farz bazıları muktedir olsa dahi o kadar fedakârlık ihtiyar etmek istemez. İşte memalik-i mütemeddinede umumun istifadesine mahsus kütüphane ve kıraathaneler tanzim ve tesisi şu müşkilâtın def'i maksadına mebni olup bu münasebetle herkes meccanen veyahud cüz'i masrafla mikdar-ı küllî kitab ve gazete mütalâasına dest-res olur.

Eğerçi Dersaadet'de selâtin-i i'zam ve eslâf-ı kiram âsârı olarak gayet zengin ve nefis kütübhaneler mevcut ise de gazete mütalâasına mahsus kıraathaneler olmadığından alâ kader il-imbân şu noksanın ikmalî niyyet-i hayriyesiyle bu def'a cemiyet-i acizanemiz Çiçekpazarı'nda vaki' merkezinde ol vech ile işbu kıraathanede el-yevm yerli ve ecnebi el-sine-i muhtelifede otuzdan mütecaviz muteber gazete mevcut olup bir takım dahi mahallerine sipariş olunduğundan bunların dahi vürudunda cem'an kırka balığ olacağı meczumdur.”

Kıraathane haftada salı günleri müstesna her gün alaturka saat üçten onbire kadar açık bulunacak, din ve ırk farkı gözetilmeden

⁵ Aynı dergi, Sene: 2, Cüz: 22, Şevval 1280, S. 423.

övülmeğe değer ırz ve edep vasıfları ile vasıflanmış herkes üye olabilecektir. Üye olmak isteyenler ya cemiyet ya da kıraathane üyelerinden biri tarafından teklif olunacaklar, günlük masrafları karşılamak üzere aylık beş kuruştan ilk altı aylığı peşin olmak üzere 30 kuruş aidat ödeyeceklerdir. Devlet mekteplerinde okuyan öğrenciler üye aidatından muâf tutulmuşlardır. Kıraathanede dostlarla da karşılaşp görüşülebilecek, yılda satın alınması 8-9 bin kuruşu bulan gazeteleri 60 kuruş gibi az bir parayla okuyup dünya durumunu öğrenmek mümkün olacaktır. Haberin sonunda kıraathane üyelerine haftada iki kere parasız olarak Fransızca ve İngilizce ders verildiği ve kıraathanede 7 Türkçe, 10 Fransızca, 5 İngilizce, 4 Ermenice, 3 Rumca gazetenin bulunduğu bildirilmektedir. Yine aynı haberde derneğin kütüphanesi bahsine de temas edilip :

“İşbu gazetelerden maada elsine-i şarkiyeye ve garbiyede her türlü fünün ve sanayi’e dair bin cild kadar kütüb-i mutebreyi şamil cemiyet kütübhanesi dahi eyyam-ı malûmede kıraathane âzası için açık olup Dersaadet’de ise şimdiye kadar elsine-i ecnebiyede kütübü havi olmak üzere umuma mahsus hiç bir kitabhane olmadığından bunun emsali na-mesbuk-i muhassenatdan olduğu der-kâr ve be-minneti te’alâ erbab-ı fütüvvetin muavenet-i hayr-hahanesi ile işbu kütüphanemizin gün-be-gün kesb-i cesamet edeceği meczumdur.” denilmektedir.

“Mecmu’a-i Fünün”un Zilhicce 1280 (Mayıs 1864) tarihli 24. Sayısındaki “Suret-i hal-i cemiyet” başlıklı yazıda yine kütüphane ve kıraathaneden bahseden şu satırlarla karşılaşılmaktadır :

“Bir de mukaddemce dahi yazıldığı vechile cemiyet-i mezkûre merkezinde bir kıraathane küşad olunup bunda elsine-i muhtelifeye üzere Dersaadet’de ve memalik-i mahrusenin sair mahallerinde tab olunan gazetelerin heman kâffesi ve Avrupa gazetelerinin en meşhur ve muteberleri olmak üzere otuzdan mütecaviz evrak-ı havadis mevcuddur. Herkes gayet cüz’î masrafla bu kadar gazetenin mütalâasına dest-res olabilir.

Cemiyet kütübhanesi dahi elsine-i muhtelifeye üzerine bin cildten mütecaviz kitabı şamildir. Bundan başka coğrafya ve ceraskal ve teşrih ve fünün-i saireye dair gayet nefis haritalar ve resimlerle hikmet-i tabiiye ve ceraskal fenlerine müteallik birçok âlât ve edevat mevcud

olup bunlar dahi istenildiği halde umuma irae ve tarif olunmaktadır.”⁶

“Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” 1865 yılında çıkan büyük kolera salgını sebebiyle kapatılmış, dernek kapanınca kütüphane ve kıraathane de dağılmış olmalıdır. Derneğin yayın organı “Mecmu'a-i Fünun” bir süre yayımına ara vermiş, sonra 1867 yılı haziranına kadar çıkmakta devam etmiştir. Dernek kapandıktan sonra çıkan sayılarda kütüphane muhtevasının ne olduğuna dair bir habere rast gelinmemiştir. Bu durumda kütüphane dört yıl, kıraathane 1 yıl kadar faaliyet göstermişler, demektir. Çok kısa faaliyet göstermelerine rağmen her ikisi de kütüphanecilik tarihimiz bakımından çok büyük önem ve değeri haizdirler. Kütüphane, eski yazma eser kütüphanelerine nisbetle, yepyeni muhtevası ve değişik kütüphane malzemesiyle, devrine göre çok ileri görüşleri kapsayan yönetmeliği ile memleketimizdeki modern kütüphanelerin, özellikle, kurum kütüphanelerinin öncüsüdür. Kıraathane ise, süreli yayınların önemini belirtmesi ve süreli yayınların topluca okunmasını sağlaması ve bir bakıma gazeteciliği teşvik yönlerinden ayrı bir değer taşımakta ve benzeri kurumların ilkinin teşkil etmektedir. Kısacası her ikisi de Tanzimat devrinin tipik iki eseridir.

İlk lâyiha :

Aşağı-yukarı “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi”nin kurulduğu yıllarda Münif Efendi, Erzurumlu Ethem Pertev Paşa ile birlikte kaleme aldıkları, İstanbul’da açılması düşünülen bir kütüphaneye ilgili lâyihayı, devrin sadrazamı Âli Paşa’ya sunar. “Münif Paşa lâyihası” adıyla tanınan bu raporun tek nüshası, İstanbul Millet Kütüphanesi’nde Ali Emiri Efendi Lâyihalar kısmı 85 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Lâyihanın başında Ali Emiri Efendi’nin hatıyla bir buçuk sayfalık bir önsöz vardır. Burada belirtildiğine göre elimizdeki nüsha Faik Reşad Bey tarafından istinsah edilmiştir. 7 yapraklı küçük bir broşürdür. Sonunda silinen bir yer bulunduğu göre bu nüshanın eksik olduğu söylenebilir. Lâyihanın başlarında İstanbul’da mevcut eski kütüphanelerin durumundan, kapsadıkları eserlerin konularından, bilhassa muhteva bakımından devrin ihtiyaçlarını karşılayacak koleksiyonlardan yoksun bulduklarından bahsedildik-

⁶ Aynı dergi, Sene: 2, No. 24, Zilhicce 1280, S. 481.

ten sonra yenileşmenin gereğinden söz açılmaktadır. Lâyhada “Dar ül-fünun-i Osmanî”nin ve başka mekteplerin açılması ile kütüphane ihtiyacının daha da arttığı belirtildikten ve İstanbul’un çeşitli semtlerine dağılmış kütüphanelerde okuyucunun istediği kitabı bir arada bulamadığı için bunların aranıp ele geçirilmesinde zorluğa uğrandığı bildirildikten sonra” ..Dersaadet’in (mevki-i tahsil olan cevami’ ve medaris ve mekâtibe cihet-i münasebeti müsellemler olmak şartıyla) bir münasib mahallinde bilâ istisna umum ahaliye mahsus olmak üzere (usûl-i inşa ve fîrû-i idâresi tarz-ı cedid-i intizam ve mazbutiyette olarak) bir “Millet Kütüphanesi” inşa edilip bunun için dahi Çenberlitaş’ta kâin muhterik “Elçiler Hanı” intihab kılınmış” denilmektedir. Bu kütüphanenin hazırlıklarını yapmak üzere bir cemiyet kurulmuş, kütüphanenin plânı bir ecnebi mîmara hazırlanmış, yirmi bin altın sarfiyle inşa edilebileceği hesaplanmıştır. Paranın ve kitapların sağlanması konusuna lâyhada şu satırlarla dokunulmaktadır:

“... Şu esnada hazine-i celilenin adem-i müsaadesi cihetiyle bu babda saltanat-ı saniyeye bar olmamak için meblâğ-ı mezbur Dersaadet ve vilâyat-ı şahanenin umum ahalisinden cem’ olunmak üzere bir defter açılması tensib kılınmıştır. Ber minval-i muharrer bu kütüphanenin faidesi umuma şamil olacağı cihetle her sınıf teb’a-i şahane ve hattâ memalik-i mahrusede mütemekkin ecanib dahi bu babda bi’l-memnuniye muavenet edecekleri der-kârdır. İşbu kütüphanenin derununa vaz’ olunacak kitablara bahsine gelince, bi-avni tealâ ebniye-i mezkûre reside-i hüsn-i hitam olduktan sonra onların dahi vesa’it-i münasebe ile tedarik ve istihsali esbabına teşebbüs kılınacaktır.”

Lâyiha gerekli iznin verilebilmesi için kütüphanenin memleket irfanına yapacağı faydaların açıklanmasıyla, padişaha ve sadrâzama yapılan ricalarla bitmektedir.

Lâyhada geçen “Millet Kütüphanesi” tâbirinden “Millî Kütüphane”nin kastedilmiş olması muhtemeldir. Böyle bir ihtimalden yüründüğünde Millî Kütüphane fikrinin memleketimize Tanzimat devrinde geldiğini kabul etmek gerekir. Lâyhada sözü geçen ve “Millet Kütüphanesi”nin kuruluş hazırlıklarını yapacağından bahsolunan cemiyetin, hangi cemiyet olduğu bilinmemekle beraber, bir an için “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” akla gelebilir. Ancak yukarıda görüldüğü üzere cemiyet içinde bir kütüphane kuruluşundan söz açıldığı

halde bir "Millet Kütüphanesi" kurulacağı konusuna dokunulmamıştır.

Lâyihadaki "Millet Kütüphanesi"ne benzer bir müessese, Tanzimat devrinden sonra, ancak 1884 yılı haziran ayında (Ramazan 1301) Bayezit külliyesi imaretinin ahır kısmında Maarif Nezareti'ne bağlı olarak "Umumî Kütüphane" adı altında halkın hizmetine açılmıştır. Yeni bir bina yapılamadığından imaretin bu bölümü restore edilerek kütüphane binası haline getirilmiş, sonraki yıllarda imaretin diğer bölümlerinin de kütüphane emrine verilmesiyle ve yıllarca süren onarımlarla günümüzdeki Bayezit Devlet Kütüphanesi meydana gelebilmiştir. Lâyihadaki "Millet Kütüphanesi" tâbiri ise, ancak 1916 yılında Ali Emirî Efendi'nin kurduğu bir vakıf kütüphaneye ad olabilmıştır.

İlk matbu kütüphane katalogları :

Kütüphanelerin matbu kataloglarını yayımlamak fikri de ilk meyvelerini Tanzimat devrinde vermiştir. Kütüphane vakfiyelerinin sonuna eklenen kitap listeleri, eski kütüphanelerimizin bir bakıma ilkel ve basit birer katalogu sayılabilir. İstanbul kütüphanelerinin ilk matbu kataloglarını hazırlayıp taş basması olarak yayımlamak şerefi Abdurrahman Nacim adlı bir evkaf müfettişine aittir. Adı geçen şahsın çıkardığı ilk katalog olan "Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi fihristi" 1279 H. (1862/3 M.) yılında basılmıştır. A. Nacim "Sad-râzam Ragıp Paşa Kütüphanesi fihristi"ni ise 1285 H. (1868/9 M.) tarihinde "Koska'da kâin Sadr-ı esbak merhum Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde mevcut olan kütüb-i şerifenin defteridir" başlığı altında yayımlamıştır. A. Nacim'in bu kişisel çalışmasını izleyen bir davranışa Tanzimat devrinin son yılında rast geliniyor. Maarif Nezareti tarafından yönetilmekte olan bütün vakıf kütüphanelerindeki kitapların yeniden araştırılıp, incelenmesiyle hepsinin isimlerini ve ait oldukları konuları belirten muntazam defterlerinin tutulması için 1878/9 (1296 H.) tarihinde bir komisyon kuruluyor ve bu komisyona eski Tuna Merkez mutasarrıfı Tahsin Efendi de üye kaydediliyor⁷. Bu komisyonun üyelerinden Mekâtib-i Rüşdiye Müdürü Selim Sabit'in muhtırasıyla neşredilmeye başlayan ilk katalog Hamidiye Kü-

⁷ Mahmud Cevad ibn üş-Şeyh Nafi: Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilât ve icraatı. İstanbul 1338, S. 185.

tüphanesi fihristidir. Gerek bu fihrist, gerekse bundan sonra bastırılan ve hepsinin tutarı kırkı bulan İstanbul kütüphaneleri fihristleri Tanzimat sonrasının eserleridir. Yukarıda da söylendiği gibi kütüphanelerin matbu kataloglarını hazırlamak fikri ise, hiç şüphesiz Tanzimat devrinde doğmuştur. Hazırlanan fihristler basit, eksik, hatalı olmakla beraber yıllarca ihtiyacı karşılamışlardır. Maarif Nezaretince sözü edilen komisyonun kurulduğu yıllarda Nazır olarak yine Münif Paşa bulunmaktaydı. Nitekim Tanzimat devrini izleyen ilk yıllarda Maarif-i Umumiye Nezareti'nin "Kütüphanelerin suret-i idaresi hakkındaki talimatname"yi, ilk kütüphane yönetmeliğimizi çıkardığı görülmekte, bu talimatnamenin de Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında hazırlandığı söylenmektedir. Talimatnamenin neşir tarihi 20 Ramazan 1298 (3 Ağustos 1297/16 Ağustos 1881)dir⁸. Paşa ise 7 Şevval 1297 (12 Eylül 1880) günü nezaretten ikinci defa ayrılmıştı. Münif Paşa tarafından hazırlanması çok muhtemel bulunan talimatnamede kütüphanelerin açılış ve kapanış saatleri, temizliği, dışarıya kitap çıkarılmayacağı, eğer dışarıya kitap verilir ve kaybedilirse görevlilere uygulanacak ceza, okuyucuya nasıl muamele edileceği ve ne sayıda kitap verileceği, kütüphanelere ateşli maddeler sokulmayacağı, kütüphanelerde kimsenin yatırılmayacağı, kitapların nasıl okunacağı ve okutulacağı, kitapların ve dolapların aylık temizliği, personelin izinleri ve tâyinleri konuları üzerinde durulmuştur. 19 Maddelik talimatnamenin son maddeleri demirbaş defterlerine, onarılacak kitaplara ve her üç ayda bir kütüphanelerin müfettişlerce kontrolüne dairdir. Talimatname, Tanzimat devrinden sonra çıkmış olmakla beraber genel görünüşü ve getirdiği yenilikler bakımından yine de Tanzimat'ın eseridir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize eserleri elle tutulabilecek, gözle görülebilecek derecede büyük, etkileri olmuştur. Tanzimat'ta kütüphanecilik davranışlarının topluca görüldüğü yıllar 1861-1870 arası ve 1878 senesidir. Hemen bütün yeniliklerin yapıcısı olarak da tek bir şahısla karşılaşmaktadır. Kütüphaneciliğin değer ve önemini kavramış bu aydın kişi, Tanzimat devrinin tanınmış Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'dır. Davranışlardan bazıları uzun ömürlü olmamakla beraber yine de verimli ve olumlu eserlerdir.

⁸ Aynı yazar: Aynı eser, S. 207-209.